

ЛЮДИНОЦЕНТРИЗМ В СУЧАСНІЙ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРОЛОГІЧНІЙ КОНЦЕПЦІЇ РОЗВИТКУ ЦИВІЛІЗАЦІЇ**Ihor SKAKUN**

Буковинський державний медичний університет,

Чернівці (Україна),

Skakun.Ihor@bsmu.edu.ua

ANTHROPOCENTRICISM IN THE MODERN HISTORICAL AND CULTUROLOGICAL CONCEPT OF THE DEVELOPMENT OF CIVILIZATION**Ihor SKAKUN**

Bukovinian State Medical University,

Chernivtsi (Ukraine),

ResearcherID S-5818-2016; ORCID ID 0000-0001-9028-9538

Скакун Ігорь. Человеческий центризм в современной историко-культурологической концепции развития цивилизации. В статье рассматривается исторический, культурный, философский и антропологический дискурс в современной научной парадигме. Философское и историческое направления современной науки разработали актуальную и действенную концепцию человеческого измерения. **Цель исследования** темы: антропоцентризм - ключевая парадигма цивилизационного развития. Концепция утверждает антропоцентризм и биоцентризм и формирует уравновешенную систему научной картины мира. Есть логическая связь с естественными науками, гуманитарными идеями.

Человек – определяющий элемент социокультурной жизни. **Методы исследования** построены на общенаучном, культурологическом, философском и философско-методическом арсенале. Важным методическим подходом в освещении этой темы является герменевтика. **Научная новизна:** научное знание нельзя мыслить вне морального и эстетического контекста. Эта аксиологическая идея занимает центральное место в современной картине мира. **Выводы.** Важность процесса антропологизации заключается в способности объединить разноплановые знания в целостную систему.

Ключевые слова: история, культура, антропоцентризм, парадигма, цивилизация, философия, наука.

Постановка проблеми. Істотний внесок в загальне осмислення проблеми філософської антропології зробили класики світової філософії: Сократ, Аврелій Августин, Альберті, П. Мірандола, А. Шопенгауер, М. Шелер, М. Фуко, В. Дільтей.

Серед філософів різні аспекти філософсько-антропологічної тематики та власне розуміння людиновимірності в сучасній науковій картині світу висвітлювали М. Попович¹, М. Ожеван², М. Марчук³, І. Фролов, П. Гуревич, М. Каган, К. Вальверде, В. Лега, К. Сергеев, Є. Нікітін.

Окремі аспекти співіснування антропоцентристської концепції в з біо- та екоцентристськими парадигмами сучасної наукової парадигми досліджували В. Борейко, Т. Андреева, А. Анопрієнко, І. Захаров та інші дослідники. Спроба дослідити окремі елементи історико-культурологічного розвитку людиноцентризму була здійснена і в Буковинському державному медичному університеті⁴.

Зазначимо, що наявність значних досягнень у дослідженні світоглядних аспектів філософсько-антропологічного дискурсу, досі залишається відкритою проблема методологічного потенціалу людиновимірності в сучасній науковій картині світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Криза

науки зводиться по суті до проблеми людини. Її витоки – у переході від релігійного, теоцентричного світогляду до антропоцентризму та секуляризації (подекуди безальтернативної та тотальної) суспільства. Криза сучасної людини – це насамперед криза її моральності та духовності. Сьогодні здійснюються спроби знайти ефективне світорозуміння, яке здатне допомогти подолати згадану кризи. Переконаємося, що антропоцентричний світогляд зумовив вказану кризу духовності і визначаємо ті константи людиноцентризму, що суттєво вплинули на формування суперечностей в аналізі людини. Головний парадокс у тому, що саме поєднання теологічного та секуляритивного складників породило негативні аспекти антропоцентризму і призвело до подальшого ігнорування цієї концепції.

Сучасна криза духовності є нічим іншим, як процес надолуження культурою новітніх інформаційних і комунікативних тенденцій, що зумовило відхід від традиційного інформаційного поля як в духовному, так і в матеріальному аспектах. Варто усвідомити, що перехідний період сповнений як позитивних, так і негативних елементів з потужного інформаційного потоку.

Важливість процесу антропологізації філософії полягає в можливості поєднувати різноманітні знання в

¹ Popovich M. Buti Lyudinoyu [To be a man], K.yjiv, Vyd. dim “Kiyev-Mogilyans'ka akademiya”, 2011, 223 p. [in Ukrainian].

² Ozhevan M. Lyuds'kij vimir nauki ta naukovi «vimiri» lyudini [Human Dimension of Science and Scientific “Measurements” of Man], Kyjiv, 1992, 175 p. [in Ukrainian].

³ Marchuk M. Tsinnisni potentsiyi znannya [Valuable potentials of knowledge], Chernivtsi, 2001, 319 p. [in Ukrainian].

⁴ Filosofo's'ki problem lyudynoznavstva [Philosophy problems of human studies], za red. M. Sydorenka, Chernivtsi, 2005, 207 p. [in Ukrainian].

цілісну систему, що репрезентує глибинне розуміння сутності та природи людини. Антропоцентризм у сучасному розрізі – це модель розвитку, зорієнтована на повне розкриття можливостей кожної людини, створення умов для реалізації її культурологічного потенціалу.

Інформаційність соціокультурного простору здійснює передачу набутого соціального досвіду за від попередніх поколінь до нових, а також обмін культурними надбаннями між сучасними спільнотами. Культура формує умови і засоби людського спілкування. Інформаційна функція нерозривно пов'язана з комунікативною, оскільки потребує засобів для поширення. Спілкування буває безпосереднім (пряме засвоєння культури) і опосередкованим (засвоєння культурної спадщини). Мнестична функція культури – це передача соціокоду від покоління до покоління. До соціально важливої інформації слід віднести елементи, які визначають фундаментальні ознаки культурності та цивілізованості людини чи суспільства. Серед них усвідомлення людиною базових аспектів, які визначають адекватне співіснування в суспільстві. Потреба в одязі та житлі, дотримання встановлених норм моралі та права – все це ті моменти, які несуть в собі загальну інформацію, не „завантажену” елементами національних, державних чи релігійних особливостей культури.

Крім цього, кожна нація чи народ володіє власним соціокодом – інформацією, яка ідентифікує його в соціокультурному просторі світової культури. При цьому, мова не йде про весь інформативний потік про культурну діяльність українців. Актуалізується лише інформація, що стосується безпосередньо надбань української культури. Це відображається в традиційності матеріально-практичних духовно-мистецьких вподобаннях. Яскравим прикладом може послугувати вишиванка, яка для українця уособлює поєднання святковості вбрання та практичності буденного одягу, естетичної вишуканості й патріотичного самовираження.

Виходячи з таких настанов, суб'єктивність людини неможливо вилучити з науки, оскільки сучасна парадигма є вже потужною продуктивною силою, а не просто засобом задоволення людської цікавості. Науково-технічний прогрес фактично зрісся з людиновимірністю. Намагаючись досягнути істину, людина шляхом чималих зусиль: спроб, помилок чи випадковостей сприяє зміні парадигм. Відтак, покликання науки полягає у вивченні людських потреб, у тому числі й питання про людино вимірність цивілізаційного розвитку.

М. Бахтін, досліджуючи поняття вчинку, вказує, що тільки визнання власної причетності виражає справжній центр походження людської дії. Буття, відчужене від єдиного емоційно-вольового центру відповідальності є не більш ніж чорновим нарисом, невизнаним можливим варіантом єдиного буття. Свідомість тлумачить світ як ціле, розташоване довкола людини як єдиного центру виходу вчинку. Світ зливається з людиною, коли вона виходить з себе в

своєму вчинку-баченні, вчинку-думці, вчинку-справі тощо. Відповідно до місця активного перебування в світі, всі просторові та часові стосунки формують ціннісний центр, складаються довкола нього в стійке, конкретне ціле. Активне місце людини є не тільки абстрактно-геометричним центром, а й відповідальним емоційно-вольовим центром світу⁵.

Об'єктом сучасної науки стають людиномірні системи: медико-біологічні об'єкти, об'єкти екології, об'єкти біотехнології тощо. Якщо на попередніх етапах наука була зорієнтована переважно на досягнення більш звуженого, ізольованого фрагмента дійсності, то специфіку сучасної науки визначають комплексні дослідницькі програми (в яких беруть участь фахівці різних галузей знання) та міждисциплінарні дослідження. Методологічний плюралізм – усвідомлення обмеженості одиничності будь-якої методології (в тому числі раціоналістичної) – це ситуація вседозволеності. Завданням антропоцентризму є спрямування та орієнтація подібних багатовек-торних наукових пошуків задля збереження цілісності науки та запобігання антигуманних сциєнтистських проявів. Одним із шляхів комплексного тлумачення ролі та місця людини в науковій картині світу є концепція глобального (універсального) еволюціонізму. Глобальний еволюціонізм складається з чотирьох типів еволюції: космічної, хімічної, біологічної та соціальної. Якщо перші два типи забезпечували генетичну спадковість, то останні – спадковість структурну. Саме в структурній спадковості яскраво простежуються методологічні основи біологічного та секуляризованого антропоцентризму. У цьому контексті, певну стабілізуючу роль відіграє вчення Г. Сковороди. Зокрема, М. Сидоренко та В. Троянський у своїй розвідці висвітлили філософські ідеї відомого українського філософа Григорія Сковороди в контексті духовних аспектів гуманітаристики. Поняття „людяності” тлумачиться як фундаментальний елемент антропологічного кластеру⁶.

Важливим у теорії глобального еволюціонізму є поняття коеволюції, що визначає новий етап узгодженого існування природи і людини. Механізми „вростання” людства в природу різноманітні, вони не зводяться тільки до біологічних, технічних або соціальних. Вони є складною інтеграційною якістю взаємодій мікроскопічної реальності атомних явищ і реальності глобального космічного масштабу, де один рівень накладається на інший, видозмінює своїм тиском третій тощо.

Людина невід'ємна від біосфери. З виникненням людини сформувався могутній чинник природних взаємодій. Постало питання про місце і роль людини в цьому єдиному планетарному процесі розвитку – проблема існування ноосфери (сфери розуму). В. Вернадський писав, що ми переживаємо яскраве входження в геологічну історію планети. В останні тисячоліття спостерігається інтенсивне зростання впливу однієї видової живої речовини – цивілізованого людства, на іншу – біосферу. Під впливом наукової думки та людської діяльності біосфера переходить у

⁵ Bakhtin M. *Filosofiya i sotsiologiya nauki i tekhniki paradyhm* [Philosophy and sociology of science and technology], Moskva, 1986, 160 p. [in Russian].

⁶ Sydorenko M., Trojans'kyi V. *Filosofs'ki ideyi H. S. Skovorody I dukhovni problem humanitarystyky v Ukrayini* [Philosophical ideas of the G.S. Skovoroda and spiritual problems of humanitarian in Ukraine], *Naukovyj visnyk Chernivets'koho universytetu zb. nauk. pr. Chernivtsi. CHNU, Filosofiya* [The Phylsophy], Vyp. 726/727, 2014, P. 154–158 [in Ukrainian].

якісно новий стан – у ноосферу⁷.

Ключовим поняттям в історико-цивілізаційному розрізі постає поняття “людство”, яка слугує методологічним дороговказом у процесі осмислення перспектив нинішнього людського існування. Ця категорія дозволяє уникнути методологічного розведення антропоцентризму та біосфероцентризму. Родову єдність людини і людства не можна трактувати виключно як біологічну. Якщо соціальні феномени інтерпретуються в категоріях соціуму та суспільства, то біологічні феномени – у межах категорії природи. Людство ж, як біосоціальний феномен, дозволяє описувати явища, що відносять до цих двох сфер – біологічної та соціальної.

Тобто, недостатня наукова обізнаність у питаннях еволюційного розвитку людини спричиняє недоліки антропоцентризму. Водночас антропоцентризм може стати орієнтиром для подальшого наукового дослідження сутності людини, визначити кінцевий результат синергетичних пошуків.

Умовою створення загальнопланетарної моделі життєдіяльності системи “людина-природа-суспільство” є потреба в оволодінні людиною уявлень про себе. Екологічний імператив, що є імперативом коеволюції людини, природи і суспільства, повинен розглядатись як моральний соціально-антропологічний принцип, який містить жорсткі логічні обмеження спільного розвитку системи в збереженні її цілісності та елементів. Тобто, незалежно від побоювань щодо руйнування екосистеми Землі, людина повинна розвиватись і перетворювати середовище, оскільки в цьому передбачений смисл розвитку вказаної системи.

Наприкінці 80-х років ХХ століття дуже популярною стала ідея “подолання антропоцентризму”. Багато прихильників цієї тези навіть не знали ні витоків її походження, ні її ідейного покровителя. Ним був зоолог Е.Геккель, який висував свої мізантропічні ідеї ще на межі ХІХ-ХХ століть. Вперше цими недолугими антинауковими в сучасному науковому розумінні концепціями скористались більшовики, які висунули їх як основу своїх антирелігійних поглядів. У тогочасному суспільстві, зневіреному в науковому розвитку, ці ідеї швидко набули популярності та масовості. Ні в науковому, ні у філософському плані вони пріоритетними чи актуальними на той час так і не стали.

Ідеї Геккеля знадобилися, коли розподільникам світових багатств потрібно було “науково” обґрунтувати скорочення населення, яке споживає ресурси Землі. Приписувати зайвих людей до неповноцінних націй після Другої світової війни було насправді небезпечно та й довести це було вже складно. Тут і згодилося “новітнє моністичне вчення” зоолога кінця ХІХ століття, що допускає боротьбу проти антропоцентризму (нас з вами) під слухним приводом збереження всього живого на Землі. Більшість підручників з екології написані на основі примітивних, почасти неосвічених поглядів Геккеля. В книгах взагалі не пояснюється відмінність між бактерією і людиною, питання душі анульоване, а основною метою є боротьба з антропоцентризмом. Людина відноситься до “живої речовини” (термін Геккеля), “громадських хребетних тварин”, або ж до “консументів” (споживачів енергії).

Тому питання зменшення населення діловито обговорюється в підручниках поряд із проблемою зменшення популяцій чи вимирання будь-якого тваринного чи рослинного виду⁸.

Подібна критика антропоцентризму взагалі не повинна сприйматись як конструктивна, оскільки не має наукового обґрунтування навіть природничими напрямками. Це яскравий приклад, коли науку використовують у деструктивних цілях, навіть не володіючи її фундаментальними основами. Біологічний вид *Homo sapiens* не має своєї ексклюзивної біологічної ніші на планеті. Для того, щоб вижити, людина створює культурне середовище. Адаптаційна функція полягає у тому, що культура забезпечує пристосування людини до навколишнього середовища. Розвиток культури дав людям той захист, котрим не забезпечила їх природа: можливість створювати і використовувати одяг, житло, різноманітні продукти харчування тощо. Розвиток культури все більшою мірою забезпечує людям безпеку і комфорт, але оточена благами цивілізації, людина потрапляє в залежність від них. Зрештою, постає потреба до адаптації не лише в природі, але й у штучно створеному соціокультурному просторі.

У цьому контексті варто актуалізувати питання ціннісної характеристики культури та цивілізації. Кожна світова культурно-історична епоха формує свої концептуальні символічно-канонічні елементи. Ці глобальні складники отримують належну оцінку в системах національної культури. Одні елементи зазнають суттєвих змін, інші дещо чи повністю адаптуються, деякі, зрештою, повністю елімінуються з соціокультурного простору. Поєднання традиційних норм української культури з сучасними ціннісними тенденціями глобальної світової культури формують необхідний баланс для утвердження адекватних, прогресивних умов розвитку культури в цілому та створюють механізми, які забезпечують дотримання цих умов. Нормативна сторона культури яскраво виявляється у звичаях та обрядах. Звичай – це історично сформовані способи поведінки, що мають вигляд доцільних дій, які здійснюються людьми тієї або іншої спільноти в силу трудової діяльності, під впливом громадської думки, задля відтворення зразка. Звичай передаються з покоління в покоління. Набравши форми певного стереотипу поведінки, звичай регулює діяльність людей. У ролі регуляторів культури поведінки людини постають не лише норми, але й зразки поведінки. Норма характеризує як вже досягнуте суспільством, так і те, що має статус загальної вимоги. Вірець – це найкраще, що досягнуте суспільством, найбільш наближене до ідеалу. У процесі історичного розвитку людства певні зразки поступово перетворюються у загальну норму поведінки, згодом їм на зміну приходять нові, більш досконалі. У цьому й виявляється регулятивна роль зразка.

Альтернативою технократичній зарозумілості людини в її ставленні до природи може бути тільки взаємовідношення, засноване на моральному та естетичному чинниках, які реалізуються в діалозі. Такий антропоцентризм є методологічною, парадигмальною основою сучасного типу гуманізму.

Розвитку антропоцентризму сприяв триумф факту

⁷ Vernadskiy V. *Filosofskiyе mysli naturalista* [Philosophical thoughts of a naturalist], Moskva, 1998. 520 p. [in Russian].

⁸ Zakharov I. *Kto predlozhl bor'bu s antropotsentrizmom, ili znayut li ekologi svoyego osnovopolozhnika?* [Who proposed the fight against anthropocentrism, or do ecologists know their founder?], *Zhurnal "Sankt-Peterburgskiy universitet"*, 2020, N 11–12. [in Russian].

над цінністю. Відчуваючи, що ціннісні аспекти негативно впливають на наукову об'єктивність, вчені почали уникати гуманітаріїв і проголосили доктрину морального нейтралітету стосовно їхніх ідей. До середини ХХ століття природнича наука та гуманітарні дисципліни вважалися настільки різними, що вони характеризувались як дві окремі культури. Антропоцентризм визначається як філософська течія, що передбачає наявність етичних принципів лише в людини. У сучасному західному суспільстві антропоцентризм часто розглядається як "відсутність етики". Деякі філософи вважають, що існує два різновиди антропоцентризму.

Унікальні за своєю складністю форми буття забезпечують філософське осмислення привілейованості природи та сутності людини. Переконавшись, що людина не належить винятково до природних чи культурних сил, вчені намагаються дослідити конкретний характер людської поведінки, діяльності та взаємовідносин. Суспільно-гуманітарні та природничо-технічні науки вивчають сутнісні та набуті характеристики людини. Це свідчить про складність наукового дослідження людини порівняно з іншими природними істотами чи соціальними інститутами.

У цьому контексті, **перспективами подальших досліджень** постає внесення антропологічного складника до історико-культурологічної парадигми не лише в якості об'єкта дослідження, а й задля формування взаємодії та дотримання балансу між природою та людиною, наукою та знаннями, історією та майбутнім.

Висновки. Сучасна концепція антропоцентризму відіграє надзвичайно важливу роль в науковій картині світу, орієнтуючи її в гуманістичному векторі та відкриваючи нові потенційні виміри. Потенціал сучасного науково-технічного поступу дозволяє прогнозувати своє майбутнє і спрямовувати зусилля на реалізацію позитивних і нейтралізацію негативних тенденцій розвитку людської цивілізації. Таким чином, історія та культурологія набувають ваги не лише в наративному форматі науковості, а й в практичній науково-дослідній площині.

Skakun Ihor. Anthropocentrism in the modern historical and culturological concept of the development of civilization. The article deals with the historical, cultural, philosophical and anthropological discourse in modern scientific paradigm. Philosophical and historical directions of contemporary science developed the actual and effective concept of human dimension. **The goal of the study** of the topic: anthropocentrism is a key paradigm of civilizational development. The concept asserts itself of anthropocentrism and biocentrism and forms a balanced system of the scientific world picture. There is a logical connection with the natural sciences, humanitarian aimed ideas. Anthropocentrism in the modern context is a model of development focused on the full disclosure of the capabilities of each person.

Anthropological theme provides potential efficiency in anthropological research paradigms. Anthropocentrism has been the dominant ideology since antiquity. During the historical development of human civilization, this idea has become even more established. The key concept in the historical and civilizational context is the concept of "humanity".

Man is a defining element of socio-cultural life. **Research methods** was constructed on the general scientific, cultural, philosophical and philosophical methodical arsenal. An important methodological approach in the coverage of this topic is hermeneutics. **Scientific novelty:** Scientific knowledge cannot be thought outside the moral and aesthetic context. This axiological idea is central to the modern picture of the world. **Conclusions.** The importance of the process of anthropologization is the ability to combine diverse knowledge into a coherent system.

Key words: history, culture, anthropocentrism, paradigm, civilization, philosophy, science.

Igor Skakun – кандидат філософських наук, доцент кафедри психології та філософії Буковинського державного медичного університету. Автор 30 наукових статей, монографії, 4-х навчально-методичних посібників. Коло наукових інтересів: філософія, історія, культурологія, історія України, українська філософія, філософська антропологія.

Ihor Skakun – PhD, Associate Professor of Social Sciences and Ukrainian studies Department in Bukovinian State Medical University, is the author of 30 scientific articles, monographs, 4 teaching aids on the history of Ukrainian culture. Scientific interests: history of Ukraine, philosophy, culture, philosophical anthropology, history of philosophy.

Received: 07.05.2021

Advance Access Published: June, 2021

© I. Skakun, 2021